

“יום קיץ סתם”

הקיץ בשירת ביאליק על ילדות ובשירתו לילדים.

מאת ירדנה הדס

ראשוניות, קדמוניות, מוזרות, פלאיות, יחידות, שלמות, טוהר — כל אלה תכונות שמונה המשורר בילדותו הרכה, הקיציית. משך התקופה: חמש שנות החיים הראשונות. הדברים נשמעים כתיאור אגדי־פיוטי, אך המשורר דבק בריאליה ובאמת האישית־ביוגרפית שלו: אין הוא מתעלם מקיומם של החורף והסתו. הוא מציינם כאויביו של אותו עולם קסום, קיצי:

“...איני מוצא בו אלא יום ברזל אחד של חורף, כולו מקשת קרח וכפור, שעומד אכזרי ונוזעם כלסטים מזוין בקרדומו מן הצד, וסמוך לו מושלך ברפש כפגז מובס יום סגריר יחידי נמק ברעתו ודולף מתיקה. אך אלה אינם בלתי — אם יוצאי־דופן, פסולת...” (שם).

ב“שיר חורף” יש התייחסות שונה לחורף אך כאן מדובר על ילדותו כפי שמתוארת ב“ספיח”.

ביצירתו הסיפורית־לירית “ספיח”, מציב המשורר יד לילדותו. בפרק הראשון הוא מתייחד עם הווייתו שלו, היותו בגיל הרך, או, כלשונו, “משעה שנגליתני לנפשי בכפר־מולדתי עד אותה שעה שיצאנו משם”...

אותה תקופה — חשיבות מיוחדת לה:

“אותו העולם הראשון, הקדמוני, שהוצאתיו עמי מן הכפר ועדיין הוא כמוס עמדי במדור מיוחד לו בגנזי־לבי, — אותו העולם המשונה, הפלאי, היחידי, — הוא, כמדומה, שלא ידע חורף וסתו מימיו. כל הכפר של אותם הימים, לכל מלוא עיני, כולו עשוי מסכת אחת שלמה — קיץ טהור כולו. השמים — שמי קיץ, והארץ — ארץ קיץ. הצמח והחי — כולם קיץ; ואף פיגלה, פיגלה בת גילי וחברתי האחת בכל הכפר — אף היא כולה קיץ... העולם בטירתו, זה שמתפשט והולך מן העשב אשר בקיר ביתנו הקטן עד החורשה הירוקה החוסמת את העין בקצה — הכפר — עולם זה כולו קיץ”¹.

2. עזיבת הכפר כרוכה בפגימתו של הזוהר הקיצי: “אתרי צאתנו מן הכפר אל אשר יצאנו — ואני כבן חמש בעת ההיא — כהתה עלי מעט עין העולם וזהרו העומם...” (שם, עמ' קכ"ג).

1. ראה “ספיח”, פרק ראשון, כתבי ח. נ. ביאליק, (במהדורת היובל תרצ"ג, עמ' דכ"א).

"פיי", "בואי, ראי" — כדבר איש אל רעהו.

תמונת-המשפחה אף היא מעוצבת בתחום ההאנשה: התינוק (האפרוח) ישן — ולכן "הס, פן תעיר!". הציפור ממהרת, ככל אם החייבת להאכיל את ילדיה, ואומרת "אין לי פנאי". היונה שואלת, בשובה אל השובך, "מה שלומך כס, עוללי?" היא גם מבקשת ציות כתמורה לדאגתה ("ובקול אם תשמעו", וכו', וכו').

היחסים בין הדמויות, שבאותו עולם קיצי קסום, נהירים למשורר, ומהווים בסיס לתיאור ולדיאלוגים שבשירים. "הפרח לפרפר" ו"הפרפר לפרח" דוברים זה אל זה דברי נימוסין נאים, שיש בהם הרבה מן המתן ההדדי ומן האחוה. הטבע, כפי שהוא מצטייר ביצירות אלה, שופע נדיבות:

...פרי מצאתי,

קומי זכי... (צפרים ודובדבן)

"...רדינא מהר,

שב עלי.

רדינא מהר,

מצה ומצה

ומכוס

טל שתה.

תפור מצבעי

לך מעיל... ("הפרח לפרפר")

"...ערב אשובה

ובפי לך שי:

ברכת ההרים

וברכת הגיא... ("הפרפר לפרח")

הפרי, הטל, שלל הצבעים שבטבע — קשורים קשר הדוק לקיץ. אמנם, בתוך יום הקיץ היחיד, הממור־שך, של ילדותו, רקומה ומשולבת גם

כנגד תכונותיה הנפלאות של ה"קיצי ציורת", מצוירים אימי המציאות (הבגרות?) בבדידותם, בקשיחותם, באכזריותם ובזעמם, בנידויים, בתבוסתם ובעצבונם. המשורר, בהזכירו אותם, מודה בכך שלבו ניבא לו כבר אז את דבר הסכנה האורבת לעולמו הראשון, הקדמוני. אך בהיותו נתון וחבוק בקסמיו, יכול היה לסלק מדעתו כסלק את הפסולת. פסילה איתנה זו מועמת ונח־לשת "מעט" עם היציאה מתחום "הקיץ הטהור"..³

אותו יום אחד ארוך של קיץ שולט בכיפה ב"שירים ופזמונות לילדים". בדיקת נושאי השירים ותכניהם תביא אותנו עד מהרה אל המסקנה, כי עולם החי, עולם הצומח, הדמויות והאירועים שב"הם" "לקוחים", ברובם, מן ההווייה הראשונית, מתחום "מראות השתיה" של המשורר.

"צפור בקן", "קן-צפור", "שובך" ו"צפרים ודובדבן" — מלאים ציוציגיל, ביצים וגוזלים, ליקוטי גרגרים, "מן" ופרי וזרעונים, כל אלה ייתכנו, רק בקיץ. שירים אלה עמוסי-קולות צפרים, המ־קבלים — ב"תעתיק הביאליקאי" — משמעות עברית: "ציץ", "תור־תור",

3. בביוגרפיה האובייקטיבית של ביאליק מופיע תהליך הפירוד מן הכפר, והוא כרוך בהת־ייתמותו. — במות עליו אביו, בהיותו בן שבע שנים. אז הובא אל בית סבו באיטומיר. חייו שם היו קשים ומרים. (ראה, בין היתר, ערך ביאליק, חיים נחמן, באנציקלופדיה "עולם צעיר" מאת אוריאל אופק, הוצאת "מסדה", עמ' 106). "ספיח", בהיותה יצירה אמנותית, אינה "מדויקת" כגון אלה.

וחוסר כל נכס הנחשב בעיני אחרים —
כל אלה באים לידי ביטוי ב"אצבעוני",
למשל:

"...אין מולדת לי ושם,
אין לי אב ואין לי אם...".
"...כל הארץ לי היא, לי היא,
משקי טל, ופרח־גביעי.
סוס רכובי — הרגול שדי,
קור־עכביש — שוט בידי.
זבוב־רקמה, דבורי זהב,
מן יביאו לי ברעב,
ולתפארת לי תופרת
כתונת־פסים הצפורת...".

אף כי הקיץ לא הוזכר מפורשות
בשיר, יודע הקורא כי כל המתרחש קשור
לקיץ — הטל והפרח דבורי־זהב אינם
נראים בעונת שנה אחרות באירופה.

"אצבעוני" — יליד אגדה הוא. אח
ל"גמדי הליל", אך יש לו 'חברה', הלא
היא חמוטל, ילדה של ממש, שהמשורר
הכיר ואהב בבגרותו:

"מה אוכלה חמוטל?
פרי הגן מלוא הסל.
מה שותה חמוטל?
מלוא גביע אנלי טל.
מה לומדה חמוטל?

4. השיר "גמדי ליל" קשה לילדים מצד לשונו.
ראה נא הצעתו של ז. פורן בחוברות על "שירי
האדמה" של ביאליק, הוצאת מועצת המורים,
הקרן הקיימת לישראל. העורך בחר בבתי
שיר, המובנים לילדים. בחירתו אינה קוטעת
את זרימת התוכן. מובן, שעריכה כזאת שנויה
במחלוקת. יחד עם זה, יש בה ענין לדיון.
5. ראה נא "חרוים לעת מצוא", כל כתבי
ח. נ. ביאליק.

חויית בדידותו היסודית, בדידותו של
אמן צעיר, המפנים את המראות לעצמו,
בעצמו. אותו "תינוק מוטל באשפה",
המופיע ב"ספיח", מוצץ אצבעו וקולט
את שפעת המראות, הוא שישיר בבגרותו
את שירת הבדידות:

"מן החלון
פרח עציץ
כל־היום
הגנה יציץ.
כל חברי —
שם, בגן,
הוא לבדו
עומד כאן...". ("עציץ־פרחים")

"...רק אֶפון המסכן
עמד מן הצד,
על מטהו נשען
ולא נע ולא נד.
איכה אוכל לשוש,
איכה אוכל לרקוד —
וציצי נשרו כבר,
ותרמילי ריקים עוד...". ("בגינת־הירק")

תקופה של גדילה והכנה, תקופת־
ביניים, שבין 'נשירת הציצים', לבין
'התמלאות התרמילים'. בתקופה כזאת
נאלמת בת השיר, אין יכולת להשתתף
בששונם ובמחולם של כל האחרים, הנ־
תונים לשמחת מלאותם התמימה...

נשים נא לב לעתויו של האירוע: "כל
היום" — בשיר עציץ־פרחים". "לא שבת
ולא חג / כי אם יום קיץ סתם" בשיר
"בגינת הירק".

חויית הבדידות קשורה במהותו של
"האני השר". הוא התר לו "מחבא",
כלשון ביאליק. שילובם של שמחת־ילדות
ועצבון־הבדידות, "שייכות לכל ותלישות
יסודית, עושר הניתן מידי הטבע —

אל תשאל, אל תשאל :

חמוטל לא לומדה כלל".

חמוטל — אף היא, כאצבעונוני, אינה מקבלת מרות. היא נוטלת לה תרות. "טל" ו"מן" — תפריטו של אצבעונוני. "פרי הגן" ו"אגלי-טל" — מזונה של חמוטל ומשקה.

היא "לא לומדה כלל", כאותו "משה בן חמש", שכאשר "הגיעה העת / השכס לתורה / ולמוד אֶלף בית. / השכס הנער וברח ליער...". אלא שהיא אינה בורחת, אינה לוקחת מוסר ואינה תועה, בוכה ומוחזרת (הביתה, למוטב).

בדיקת מבנהו של שיר קטן ונחמד זה תעלה עד מהרה, כי שוקע בו מרץ יצירי רב: הוא בנה שלש שאלות — ושלוש תשובות, שהשלישית שבהן — המכילה את הפואנטה — מהווה מעין אפתעה הן במבנה (כפול הפנייה אל השואל), והן בתוכנה. שמה של הילדה חורז עם מעשיה והרגליה. כל השיר הוא שוה-חרוז — והדבר מדגיש את שלמות הווייתה של הילדה ושלומה עם עולמה. ואם "אצבעונוני" נזקק למחסה — הפטריה ולשמירת הגחלילית "בליל סג' ריר, ליל חשכה", עד שתישקהו שוב קרן זהב ותעירנו אל יום חדש, שכולו קיץ — אין מי שיפריע לחמוטל.

6. ראה נא "הנער ביער", שירים ופזמונות ליל-דים, עמ' ק"ג.

בעלי החיים שבשירים אלה — כולם יצירי הקיץ והאביב. כולם מעופפים במי-לוא עולם כל עוד השמש זורחת והאביב חם ונוח. העכביש כאן הוא ממשי, חי, אמיתי. הוא "משוחרר" מן הסמליות שדבקה בו בשיריו הבלטריסטים של ביאליק.

* * *

שירתו של ביאליק למבוגרים יודעת את הכאב על מות הקיץ, על דעיכת מאורה של הילדות, אך אין למוטיבים אלה דריסת-רגל בשירתו לילדים.

בתחומה של זו שורר "יום-קיץ סתם", ושמחתו אינה מועמת.

7. "קוצי שממית וטיח קיר טפל", (שממית-עכביש) — ראה "המתמיד", כתבי ח. נ. ביאליק, עמ' רל"ז. וכן: הצרצר הוא משורר הדלות ב"שירתיו" (שם, עמ' צ'). ו"בגינת הירק" היא אחד מתזמורת השמחה: ("החגב בעוגב, / בחצוצרה הצרצר...").
8. ראה, למשל, השירים: "אחד אחד ובאין רואה", ו"הקיץ גוע".
9. הקיץ כנושא בשירה לילדים מופיע גם אצל בני דורו של ביאליק, אם כי לא בעוצמה ובכמות ה'ביאליקאית'. ראה נא, לשם הש-וואה, "שיר הקיץ" מאת יעקב פיכמן ("גן החרוזים", אופק, עמ' 46; ו"שעשועי ים" מאת זלמן שניאור (שם, עמ' 62).